

ELFRIEDE'OS JELINEK KŪRYBOS RECEPCIJA

Rūta Eidukevičienė

Vytauto Didžiojo universiteto Vokiečių ir prancūzų filologijos katedros lektorė

2004-ųjų literatūrinės Nobelio premijos laureatės Elfriede'os Jelinek kūryba Vakarų Europoje gerai žinoma. Rytų Europoje autorę labiausiai išgarsino romanas *Pianistė* (*Die Klavierspielerin*, 1983, liet. 1994), pagal kurį 2001 m. Michaelis Haneke sukūrė pripažinimo sulaukusį filmą. Jelinek yra parašiusi daug įvairių žanrų kūrinių (romanų, radijo ir teatro pjesių, eilėraščių, esė), tačiau pagrindinės jų temos, kaip ir pačios autorės požiūris į vaizduojamą visuomenę, kito nedaug. Straipsnyje remiamasi Jelinek romanais *Pianistė*, *Mylimosios* (*Die Liebhaberinnen*, 1975, liet. 1998) ir *Geidulys* (*Lust*, 1989, liet. 1998) bei jų recenzijomis. Jelinek dramų bei publicistinio pobūdžio tekstų recepcijai būdingi panašūs vertinimai. Kritikai dažnai priekaištuoja autorei, esą ji nesugebanti atsisakyti teminių klišių (pvz., jėgos žaidimų vaizdavimo erotiniuose santykiuose), tačiau reikia pasakyti, kad ir Jelinek kūrinių recenzijose, ypač literatūrą aptariančiose laikraščių skiltyse, irgi apstu itin stereotipinio tekstų vertinimo (apie tai buvo diskutuojama ir 1996 m. Grace vyksiamame simpoziume „Aidai ir kaukės“¹). Sie-

kiant apžvelgti kuo įvairesnius Jelinek kūrybos suvokimo aspektus, greta mokslinių tyrinėjimų, kūrinių recenzijų spaudoje (*FAZ*, *Die Welt*, *Die Zeit*, *Süddeutsche Zeitung*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Der Standard* ir kt.) buvo analizuojami skaitytojų atsiliepimai įvairiuose Vokietijos laikraščiuose bei internetiniai komentarai, ypač aiškiai atskleidžiantys spontaniškas emocijas ir vertinimus².

Analizuojant Jelinek kūrinių recepcijos ypatybes, straipsnyje remiamasi šių dienų literatūros moksle vis didesnę reikšmę įgyjančiomis literatūrinės recepcijos teorijomis (Wolfgango Iserio knyga *Skaitymo aktas. Estetinio poveikio teorija; Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, 1976, Gunterio Grimmo įvadinio pobūdžio studija *Literatūra ir skaitytojas. Literatūrinių kūrinių recepcijos teorija ir modeliai; Literatur und Leser. Theorien und Modelle zur Rezeption literarischer Werke*, 1975 bei Hannelore'os Link knyga *Recepcijos tyrinėjimai. Įvadas į metodus ir problemas; Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*, 1976). Šios teorijos siekia apibrėžti teksto

¹ 1996 m. Graco kultūros namuose buvo surengtas simpoziumas „Aidai ir kaukės“, skirtas tarptautinei Elfriede'os Jelinek kūrybos recepcijai. Simpoziume dalyvavo vertėjai, literatūrologai, režisieriai iš vienuolikos šalių. Jie skaitė pranešimus apie Jelinek kūrinių recepcijos savitumus įvairiose šalyse, jos tekstų vertimo problemas, autorės vaidmenį formuojant tarptautinį Austrijos

įvaizdį. Plačiau žr. simpoziume skaitytų pranešimų rinkinį: *Elfriede Jelinek – Die internationale Rezeption*, hrsg. von D. Bartens u. P. Pechmann, Graz: Droschl, 1997.

² Internetinius komentarus žr. <http://derstandard.at/>; <http://www.klassikerforum.de/forum/viewtopic.php> (žiūrėta 2005 05 20).

ir skaitytojo santykius, leidžia pagrįstai analizuoti ne tik konkretų arba galimą teksto poveikį skaitytojui, bet ir bendrą skaitymo bei suvokimo problematiką, teksto vertinimo kriterijus. Autorius ar autorė tekstą kuria adresatui ir siekia tam tikro tikslo (poveikio), todėl Jelinek kūrinį struktūra šiame straipsnyje tyrinėjama kaip į vienokį ar kitokį poveikį skaitytojui orientuojama strategija. Kitaip nei kituose panašaus pobūdžio tyrinėjimuose, čia neapsiribojama pavienių tekstų suvokimo analize, laikraščių recenzijų apžvalga ar vieno teminio aspekto recepcijos aptarimu³. Straipsnyje visų pirma siekiama išnagrinėti funkcinis teksto turinio ir struktūros aspektus bei atsakyti į tokius klausimus: „Kokius jausmus ir kodėl Jelinek tekstai kelia skaitytojams?“ „Kaip ir kodėl Jelinek kūrybą vertina eiliniai skaitytojai bei literatūrologai?“, „Kokias viešas diskusijas sukelia Jelinek tekstai ir pati autorės asmenybė?“

Vertinant Jelinek kūrybą, daug dėmesio sulaukia autorės biografija. Apie savo santykį su rašomais tekstais Jelinek yra pasakiusi: „Kai klausausi savo kūrybos, susigūžiu iš gėdos. Man atrodo, jie atskleidžia tiek daug tiesos apie mane. Tarsi aš visiškai nuoga stovėčiau pagrindinėje miesto aikštėje. Aš gėdijuosi netgi tada, kai viena skaitau juos namuose. Jie tokie asmeniškai.

³ Jelinek tekstų recepcijai skirtose studijose ypač dažnai analizuojami feministiniai autorės kūrinių vertinimai, pgl. Christine Flitner, *Frauen in der Literaturkritik. Gisela Elsner und Elfriede Jelinek im Feuilleton der Bundesrepublik Deutschland*, Pfaffenweiler: Centaurus, 1995; Margarete Lamb-Faffelberger, *Valie Export und Elfriede Jelinek im Spiegel der Presse. Zur Rezeption der feministischen Avantgarde Österreichs*, Frankfurt am Main: Lang, 1992; Anja Meyer, *Elfriede Jelinek in der Geschlechterpresse. „Die Klavierspielerin“ und „Lust“ im printmedialen Diskurs*, Hildesheim: Olms, 1994. Reikėtų paminėti ir laikraščių recenzijų apžvalgai skirtus straipsnius, pvz., Klaus Kastberger, „Prügel für Jelinek. Literaturkritik als Rabaukenstück“, *kolik* 18/2002, 35–44; Marlene Streeruwitz, „Der Leib dem Werk, ein Sarg dem Leib. Vom medialen Umgang mit der Schriftstellerin“, *du* 700/1999 (*Elfriede Jelinek. Schreiben. Fremd bleiben*), 34–36.

Mane apima kankinama gėda, tačiau aš privailau gyventi su ta kančia. Kad ir kaip patetiškai tai skambėtų, rašymas yra mano gyvenimas“⁴. Rašytoja čia paliečia du aspektus, svarbius kalbant apie jos kūrinių recepciją: ji užsimena apie savo tekstų poveikį recipientui (šiuo atveju jai pačiai) ir apie asmeninės patirties artikuliacijos reikšmę kūryboje.

1946 m. Austrijoje gimusi rašytoja augo probleminėje šeimoje: tėvas sirgo sunkia nervų liga, motina buvo linkusi į prievartą. Jelinek buvo verčiama lankyti vienuolyno mokyklą, mokyti muzikos. Po abitūros egzaminų ji studijavo meno istoriją ir teatrologiją, tačiau dėl psichologinių krizių bei fobijų turėjo nutraukti studijas. 1968 m., prasidėjus įvairiems protesto judėjimams, tarp jų ir feministiniam, Jelinek visiškai užsisklendė savyje ir atsiribojo nuo išorinio pasaulio. Ji visus metus neišėjo iš tėvų namų ir pradėjo rašyti. Pirmieji eilėraščiai pasirodė žurnaluose, o atskiromis knygomis išėjo mažose leidyklose. Šlovės autorė sulaukė 1975 m., išleidusi romaną *Mylimosios*, kuriam būdinga marksistinė ir feministinė visuomenės kritika ir idiliškų „tėviškės romanų“ (*Heimatroman*) tradicijų laužymas. 1974 m. Jelinek tapo Austrijos komunistų partijos nare, buvo aktyvi rinkiminių agitacijų bei kairiosios pakraipos kultūros renginių dalyvė; iš partijos ji išstojo tik 1991 m.

Jelinek ir jos kūrybą nuolat lydi vienokie ar kitokie skandalai bei viešos diskusijos. Vienas pirmųjų skandalų kilo 1983 m., pjesėje *Burgtheater* autorei atvirai sukritikavus nacional-socialistinę Austrijos praeitį, garsius nacių kolaborantus ir visuomenės norą kuo greičiau pamiršti savo tautos istoriją. Nuo to laiko Austrijoje į Jelinek imta žiūrėti kaip į „savo lizdo teršėją“⁵. Jelinek nuolat atvirai reaguoja į Austri-

⁴ Achim Roscher, „Gespräch mit Elfriede Jelinek“, *neue deutsche literatur* 39, 1991, 41–56.

⁵ Plačiau žr. *Die Nestbeschrutzerin. Jelinek & Österreich*, hrsg. von P. Janke, Salzburg: Jung und Jung, 2002.

jos visuomenės aktualijas. 2000 m. pasirodo tekstas „Aš myliu Austriją“, kuriame autorė kritikuoja vyriausybės bei visuomenės požiūrį į pabėgėlius iš kitų šalių. Devintojo dešimtmečio pabaigoje, kai kraštutinių pažiūrų dešinioji partija igijo galimybę deleguoti savo narius į vyriausybę, Jelinek, sulaukusi ypač užgaulios kritikos, kuriam laikui buvo uždraudusi statyti savo pjeses Austrijoje. Atvira Austrijos visuomenės kritika leidžia sieti Jelinek kūrybą su Tomo Bernardo, kito žymaus austrų rašytojo, kūriniais. Vis dėlto Jelinek jį gerokai lenkia sarkastišku, provokuojamu stiliumi, kurį tiek jos kritikai, tiek ji pati apibūdina kaip „nešvankų, šventvaigišką bei vulgarų“.

Jelinek rašo protestuodama prieš bet kokią neteisybę visuomeniniame, politiniame ir privačiame gyvenime, todėl tenka apgailestauti, kad politinis jos tekstų pobūdis daugelyje recenzijų lieka beveik nenagrinėjamas (deja, neįvertinus politinių aspektų, pavyzdžiui, fašizmo kritikos, kalbėti apie Jelinek kūrinis gana sunku). Pati autorė prisipažįsta: „Aš negaliu vaizduoti nieko pozityvaus. Aš to nesugebu, nes iš tikrųjų viską matau labai tamsiomis spalvomis“⁶. Daugelis Jelinek personažų – Austrijos vidurinės klasės atstovai, kurių gyvenimą rašytoja preciziškai kritikuoja. Aštri patriarchalinės ir klasinės visuomenės kritika yra pagrindinis jos kūrinių bruožas. Jelinek teigia, kad vaizduodama vyrų brutalumą ir seksualinę prievartą, ji sąmoningai siekia atskleisti visos visuomenės ydas⁷. Kaip tik dėl to jos kūriniuose moterys pristatomos kaip vyrų (arba vyrų valdomos visuomenės) aukos. Jelinek laiko save marksistinių įsitikinimų feministe, todėl ji kritikuoja ne tik vyrus, bet ir moteris, emancipaciją iškeičiančias į materiali-

nę gerovę ir visuomeninį statusą. Jelinek nuomone, moterų emancipacija neatskiriama nuo politinės klasių kovos; ji teigia: „Feministinė kova reikalinga, bet tik kaip politinės kovos dalis, be to, kartu su vyrais“⁸. Taigi ji atsiriboja nuo tokios feministinės ideologijos, kuri moterų emancipaciją laiko svarbiausiu uždaviniu ir atskiria ją nuo kitų visuomeninių judėjimų.

Kaip jau buvo minėta, Jelinek kūrinių recenzijose ir netgi mokslinio pobūdžio tyrinėjimuose dažniausiai pabrėžiami tie patys teminiai ir formalieji aspektai. Šiame straipsnyje galima apsiriboti keletu populiariausių jos kūrinių pristatymų, puikiai atspindinčių visos Jelinek kūrybos recepciją. 1967 m. pasirodė pirmasis Jelinek eilėraščių rinkinys *Lizos šešėlis* (*Lisas Schatten*). Kritikai daug dėmesio šiai knygai neskyrė, nes laikė ją perdėm epigoniška. Marlies Janz, viena pirmųjų Jelinek kūrybos tyrinėtojų, rašė: „Paauglystės fantazijų subjektyvumas šiuose eilėraščiuose praskiestas skolintais ir perimtais elementais. Jelinek tuomet sujungė viską, kas jai pasirodė esant modernu ir avangardiška – pradedant simbolizmu, ekspresionizmu, siurrealizmu, dadaizmu ir baigiant eksperimentine poezija“⁹. Tačiau jau kalbėdami apie pirmuosius eilėraščius, kritikai užsimena apie Jelinek būdingą groteskišką humorą, kuris vėliau taps vienu svarbiausių jos stiliaus savitumų ir bus pabrėžiamas kone visose recenzijose¹⁰.

Pirmąją eksperimentinio pobūdžio prozos knygą *bukolit* Jelinek baigė 1968 m. Šioje knygoje atsiskleidė autorės dėmesys trivialioms kūrybos formoms bei pagrindinė jos kūrinių tema – įvairios prievartos ir jėgos demonstravimo formos visose žmonių santykių srityse. Vėlesnėse

⁶ Hanno Beth, „Elfriede Jelinek“, *Neue Literatur der Frauen. Deutschsprachige Autorinnen der Gegenwart*, hrsg. von H. Puknus, München: CH Beck, 1980, 136.

⁷ Bernd Lutz, *Metzler Autoren Lexikon*, Stuttgart: Metzler, 1994, 415.

⁸ Cit. iš: Mirosława Czarnecka, *Frauenliteratur der 70er und 80er Jahre in der Bundesrepublik Deutschland*, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, 75.

⁹ Marlies Janz, *Elfriede Jelinek*, Stuttgart: Metzler, 1994, 1.

¹⁰ Plg. Rose-Maria Gropp, „Elfriede Jelinek. Dunkles Herz Europas“, *FAZ*, 2004 10 08, 33.

knygose (*Mes esame masalai baby!*; *Wir sind lockvögel baby!*, 1970 ir *Michaelis. Infantiliai visuomenei skirta knyga*; *Michael. Ein Jugendbuch für die Infantilgesellschaft*, 1972) rašytoja, pasitelkdama bulvarinei literatūrai bei masinės informacijos priemonėms būdingus šablonus, parodijuoja visuomenėje paplitusius kalbos bei mąstymo stereotipus. Aptardami ankstyvuosius tekstus, kritikai pagrįstai pabrėžia, kad literatūriniu požiūriu jie gana silpni ir įdomūs tik todėl, jog juose atsiskleidžia vėlesniesiems kūriniams būdingas rašymo stilius, pavyzdžiui, vokiečių kalbos daiktavardžiai rašomi mažąja raide¹¹. Apie romaną *Mes esame masalai baby!* vienas kritikų rašė: „Netgi jei kas nors sugebėtų įveikti įmantrių modernių elementų (rašymas mažosiomis raidėmis, be skyrybos ženklų) kupinus 257 romano puslapius, jam tektų nusivilti. Šiame romane mažai rasime to, kas vadina ma literatūriniu ar visuomeniniu išvalgumu“¹². Skaitytojų nesudomino nei romano idėjos, nei jo forma. Pasakojimo forma iš tiesų nėra nauja – visas romanas sudėliotas iš pigios bulvarinės literatūros ir moterims skirtų žurnalų elementų. Šiandien literatūrologai kalba apie savitą Jelinek literatūrinį stilių (jos literatūrinis stilius minimas ir Nobelio premijas skiršančios komisijos pareiškimė), nors septintajame dešimtmetyje, nepaisant to, jog anuomet buvo gana populiariu diskutuoti apie trivialius tikrovės ir kalbos aspektus, autorė buvo kritikuojama už tai, jog ji savo kūriniuose tik cituoja trivialius mitus ir taip pamina literatūrinio diskurso tradicijas.

Gerokai daugiau skaitytojų dėmesio nei anksčiau kūrinių sulaukė Jelinek romanas *Mylimosios*, pagrįstai laikomas autorės literatūriniu prasiveržimu. Šioje knygoje Jelinek realistiškai

vaizduoja visuomenę, kurioje tiek vyrai, tiek moterys gyvena pagal daugumos peršamus stereotipus, žūt būtinai kovoja dėl savo socialinio statuso, pamindami asmeninius troškimus. Pasirodžius romanui, daugelis recenzentų itin neigiamai komentavo jo turinį ir stilių, nes nepakankamai įvertino provokacines autorės užmačias, t. y. cinišką jos požiūrį į visuomenės normas, moterų problemas, literatūrinio diskurso tradicijas¹³. Tik kiek vėliau kai kurie literatūrologai (tarp jų Marlies Janz, Annette Doll) pastebėjo, kad vienas svarbiausių Jelinek kūrybos bruožų yra nepaliaujamas įvairių mitų – socialinių, politinių, religinių, kultūrinių, literatūrinių – griovimas¹⁴. Dėl to jos kūriniai šokiruoja skaitytojus ir sukelia spontaniškų neigiamų reakcijų.

Romane *Mylimosios* Jelinek satyriškai vaizduoja tradicinius meilės ir santuokos mitus, kuriais vadovaujasi romano herojės. Šios herojės, kurių istorijos tekste prasilenkia, priklauso žemesniajam visuomenės sluoksniui ir dirba provincijoje išikūrusioje siuvelykoje. Viena jų nekenčia monotoniško ir nuobodaus darbo, todėl siekia ištekėti už perspektyvaus verslininko ir taip pagerinti savo padėtį visuomenėje. Verslininkas ja domisi tik kaip sekso objektu. Kita romano herojė kuria savo gyvenimo vizijas pagal žinia-sklaidos peršamus šablonus ir gyvena savotiškame iliuzijų pasaulyje. Ji išteka už kaimo darbininko, tačiau jos išrinktajam labiau rūpi mašinų varikliai ir svaigalai nei žmona. Moteris pradeda dirbti gretimame kaime prostitute, ją palieka

¹³ Plg. Margarete Lamb-Faffelberger, *Valie Export und Elfriede Jelinek im Spiegel der Presse. Zur Rezeption der feministischen Avantgarde Österreichs*, Bern u. New York: Lang, 1992, 37–39.

¹⁴ Jelinek mitų susiformavimą suvokia panašiai kaip Roland'as Barthes'as: mitai veikia tokiu principu, kad pačios visuomenės sukurtos, kasdieniniame gyvenime paplitusios normos ir įsitikinimai pateikiami kaip natūrali ir neišvengiama duotybė; natūraliu reiškiniu laikomi lyčių skirtumai, moralinės normos ar visuomeninės konvencijos. Plačiau žr. Roland Barthes, *Mythen des Alltags*, Frankfurt am Main: edition suhrkamp, 1964, 113.

¹¹ Plg. Janz, 1994, 3. Praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams, ankstyvuosius Jelinek kūrinius bei jų recepciją išsamiai analizavo Elisabeth Spanlang (Elisabeth Spanlang, *Elfriede Jelinek: Studien zum Frühwerk*, Wien: WGGÖ, 1992).

¹² rw, „Buchkritik“, *Junge Stimme* 13/1970, 8.

vyras, o vėliau ji tampa paprasta siuvyklos darbininke. „Paula apsidirbo, dabar jai reikia tą mėšlą iškuopti. Vienai“¹⁵, – ironiškai konstatuojama romane.

Septintojo dešimtmečio viduryje, t. y. feministinio moterų judėjimo įkarštyje, romanas *Mylimosios* buvo laikomas vienu aktualiausių vokiečių kalba moterų parašytų tekstų. Pati autorė vis dėlto kategoriškai nesutiko, kad jos kūriniai būtų priskiriami prie septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje vokiškai kalbančiuose kraštuose ypač populiarios moterų literatūros¹⁶. Toks rašytojos atsirbojimas ir dėmesys formaliesiems aspektams daug prisidėjo prie to, jog knyga taptų smerkiama ir pačių moterų. Autobiografinio pobūdžio feministinė literatūra (Verenos Stefan arba Karinos Struck romanai) sulaukė daug didesnio pripažinimo. Jelinek „šaltumą, cinizmą, polinkį į destrukciją“ kritikavo recenzentai, o kartu ir dauguma feministinio judėjimo aktyvistų¹⁷. Ir tradiciniu, ir feministiniu požiūriu jos romanas buvo vertinamas kaip „nemoteriškas“: tradicijos gynėjams jis buvo per daug agresyvus ir atviras moters plunksnai, o feminizmo šalininkams – per mažai prisidedantis prie naujos moterų mąstysenos formavimo. Vėliau pasirodžiusioje pjesėje *Kas nutiko, Norai palikus savo vyrą* (*Was geschah, nachdem Nora ihren Mann verlassen hatte*, 1979) Jelinek netgi atvirai ėmė kritikuoti feminizmą, kurio idėjos, jos požiūriu, pačios tampa visuomenės norma arba mitu.

Labiausiai Jelinek išgarsėjo romanu *Pianistė*, kuriame autorė atsisgręžia į tradicines vaizdavimo formas. Įvykiai romane pateikiami chronologiškai ir, palyginti su kitais jos tekstais, ga-

na realistiškai, jame gausu autobiografinių elementų (psichinė tėvo liga, muzikinė pagrindinės herojės karjera). Romane aprašomi perveršiški motinos ir dukters santykiai, stabdantys dukters asmenybės formavimąsi bei nulemiantys liguistą jos požiūrį į save ir į aplinkinius. Pagrindinė romano herojė, trisdešimt šešerių metų pianistė, gyvena kartu su senyvo amžiaus motina. Nuo pat vaikystės motina verčia dukterį groti pianinu ir tikisi, kad duktė padarys stubinamą pianistės karjerą. Tačiau Erikai nepasiseka debiutinis koncertas, netapusis garsia pianiste, ji įsidarbina muzikos mokytoja. Po darbo ji skuba namo pas laukiančią motiną; motina kiekviename žingsnyje kontroliuoja dukrą, draudžia jai bendrauti su vyrais, verčia rengtis senamadiškais drabužiais ir miegoti su ja vienoje lovoje. „Inkvizitorė ir baudžiamasis būrys viename asmenyje“, – taip motiną apibūdina duktė¹⁸. Motinos užguita moteris protestuodama skutimosi peiliukais pjaustosi genitalijas, lankosi pornofilmų salonuose, stebi parkuose klientus aptarnaujančias prostitutas. Kai Erikos gyvenime pasirodo jaunas studentas, ji nesugeba suvokti savo seksualinių fantazijų, todėl jų ryšys tampa sadomazochistiniu žaidimu. Laiške studentui moteris prašo elgtis su ja sadistiškai. Jaunas vyras iš pradžių reaguoja su baime, tačiau pamažu nuostaba virsta pykčiu ir jis išprievartauja savo mokytoją. Knyga baigiasi tuo, kad moteris beviltiškai bado peiliu savo petį ir pasrūvusi kraujais grįžta pas motiną.

Romanas *Pianistė* sulaukė daug palankesnių kritikų vertinimų nei ankstesni kūriniai, nors irgi buvo gana smarkiai kritikuojamas¹⁹. Pavyzdžiui, Wendelina Schmidt-Dengler rašė, jog „romano veiksmas pats savaime nėra labai jau-

¹⁵ Elfriede Jelinek, *Mylimosios*, iš vokiečių k. vertė Laima Bareišienė, Vilnius: Alma littera, 1998, 130.

¹⁶ Žr. Katharina Aulls, *Verbunden und gebunden. Mutter-Tochter-Beziehung in sechs Romanen der siebziger und sechziger Jahre*, Frankfurt a. M.: Beck, 1993, 226.

¹⁷ Plg. Janz, 1994, 21.

¹⁸ Elfrydė Jelinek, *Pianistė*, iš vokiečių k. vertė Laima Bareišienė, Kaunas: Vada, 1994, 5.

¹⁹ Žr. tuo metu pasirodžiusias laikraščių recenzijas: Reinhard Beuth, „Treffsicher im Giftspritzen“, *Die Welt*, 1983 05 21; Lothar Beier, „Abgerichtet, sich selbst zu zerstören“, *Süddeutsche Zeitung*, 1983 09 16.

dinamas, o visų pirma *neskanus*²⁰. Romane ypač gausu ironijos, satyros, sarkazmo ir cinizmo. Čia vėl kartojasi pagrindinės Jelinek kūrybos temos: moters padėtis visuomenėje, žmonių santykių problemos. Kaip ir kituose romanuose, autorė linkusi gerokai sutirštinti spalvas, nes mano, jog tokiu būdu jos kritika labiau išjudins skaitytojus iš sąstingio ir bus greičiau išgirsta. Receptiniu požiūriu toks spalvų tirštėjimas neretai apsunkina kritikuojamų realių visuomenės reiškinių analizę. Groteskiškų scenų gausybėje be paliovos „skandinamas“ skaitytojas autorės vaizduojamą pasaulį dažniau suvokia kaip liguistos psichikos sukurtą konstrukciją, o ne kaip realaus gyvenimo ar konkrečios visuomenės kritiką. Fikcija yra specifinė tikrovės įsavimo forma. Rašytojai tikrovę gali vaizduoti taip, jog sudėtingi konfliktai ir prieštaravimai parodomi kaip išsprendžiami, t. y. pateikiama konfliktų sprendimo galimybė. Tačiau Jelinek nepalieka skaitytojui jokios vilties, kad kas nors vaizduojamojoje visuomenėje galėtų pakrypti į gera.

Po *Pianistės* pasirodęs romanas *Geidulys* yra vienas skandalingiausių ir prieštaringiausiai vertinamų Jelinek kūrinų, bene geriausiai atspindintis jos pasaulėžiūrą. Autorės tikslas – visiškai nesidrovinti į dienos šviesą iškelti privačius dalykus, pirmiausia seksualines herojų problemas. Romano veiksmas vyksta mažame Austrijos provincijos miestelyje, kuriame „ekonominis ir ekologinis prievartavimas yra virtęs kasdienybe“²¹. Gamyklos direktorius prievartauja darbininkes, lankosi pas prostitutės, o padidėjus užsikrėtimo AIDS pavojui, keletą kartų per dieną grubiai prievartauja žmoną. Moteris įninka svaigintis, bėga iš namų, pradeda susitikinėti

su teisės studentu, kuris su ja elgiasi nė kiek ne geriau nei jos vyras. Neatlaikiusi įtampos moteris uždusina savo mažametį sūnų ir įmetą jo lavoną į upę bijodama, kad sūnus užaugęs irgi taps prievartautoju. Šiame romane Jelinek šiurkščiai, su jai būdinga ironija vaizduoja seksualines vyrų fantazijas, kuriose moteris traktuojama tik kaip kūnas. Autorė moteriai nepalieka jokio kito pasirinkimo: romano herojė yra visiškai susitaikiusi su aukos statusu ir tokį vyro elgesį laiko savaime suprantamu.

Geidulys sukėlė dar daugiau diskusijų nei iki tol pasirodę kūriniai. Rašytoja iš anksto žinojo, kad ši knyga sukels pasipiktinimą, netgi neapykantos bangą. Pagal pirminį sumanymą romanas turėjo prisidėti prie diskusijų apie moterų pornografiją, tapti atsaku į šiuos svarstymus, tačiau vėliau autorė tokios idėjos atsisakė. Jelinek bandė rašyti moterišką pornografiją, bet jau pradėjusi rašyti išsyk suvokė, kad sunku surasti pakankamai nešvankią moterišką kalbinę išraišką: „Rašydama šį romaną Jelinek suprato, jog pornografijos kalba – netgi labiau nei militaristinė kalba – priklauso vyrų sričiai. Bandymai vyriškam variantui priešpriešinti moterišką versiją yra pasmerkti žlugti“²². Kalba jai pasirodė esanti gana ribota, todėl Jelinek sukūrė eksperimentinį ir šventvagišką komercinės pornografijos variantą. Šis romanas yra savotiška antipornografija. Kitaip nei pornografinė literatūra, Jelinek romanas nesiekia sužadinti skaitytojų, visų pirma vyrų, seksualinių fantazijų, o greičiau jas nuslopinti. Knygoje nerasime erotinių aprašymų, kurių užuominos įkaltintų skaitytojo vaizduotę (nebent sadomazochistinę). Nors romano pavadinimas ir sukelia skaitytojui tam tikrų lūkesčių, vis dėlto jie nuvilia²³. Knygoje deta-

²⁰ Wendelin Schmidt-Dengler, *Bruchlinien. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945–1980*, Salzburg: Residenz, 1995, 454.

²¹ Brigitta Reinhard, „Die Macht der Begierde. Weibliche Sexualität als literarisches Sujet“, *Frauen-Literatur-Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. H. Gnüg u. R. Möhrmann, Stuttgart: J. B. Metzler, 1999, 472.

²² Jutta Osinski, „Porno aus weiblicher Perspektive. Jutta Osinski über Elfriede Jelineks Roman *Lust*“, www.literaturkritik.de/publik/ (žiūrėta 2005 01 19).

²³ Wolfgangas Iseris knygoje *Skaitymo aktas* analizuoja skaitytojų puoselėjamus lūkesčius („Erwartungshaltung beim Leser“) ir teigia, kad fikciniai tekstai gali patenkinti tuos lūkesčius, tačiau dažnai lūkesčiai gali

liai, sarkastiškai, netgi groteskiškai vaizduojama gausybė lytinio akto variantų, tačiau kiekvienu atveju moteris prievartaujama ir žeminama, o pats lytinis aktas parodomas kaip mechaniškas ir gyvuliškas. Geiduliai šiame romane slopinami taip drastiškai, jog dauguma skaitytojų – kaip rodo internetiniai komentarai – sunkiai „įveikia“ visą romaną. Apie literatūros recepciją užsimenama ir pačiame romane: „Ar vis dar turite ūpo skaityti ir gyventi? Ne? Na mat“²⁴; „Ką besakytum, nepatyręs kančių, skaityti nė vienas neišmoksta“²⁵. Šie sakiniai puikiai apibūdina skaitytojų būseną ir nuotaikas, atsirandančias skaitant Jelinek romaną.

Jelinek pripažįsta, kad vyrai ją laiko monsturu, o moterų požiūris į jos kūrybą yra dvejopas: vienos ją giria už drąsą, kitos kaltina už moterų niekinimą. Kas gi skatina įveikti romaną *Geidulys* iki pabaigos, jei skaitytojas verčiamas nuolat bjaurėtis ir pikintis? Labiau į Jelinek kūrybą įsigilinę skaitytojai pripažįsta, jog tiek šis romanas, tiek kitos autorės knygos išsiskiria kalbinės raiškos originalumu, netikėtomis metaforomis, drąsiais palyginimais – pavyzdžiui, lytinio akto pabaiga sulyginama su purve apvirtusiu vežimu. Galima pritarti literatūros kritikei Hannelore'ei Schlaffer, teigiančiai, kad „neišvengiamo moters prievartavimo tema turėtų būti suprantama kaip fantazija arba literatūrinė konstrukcija, leidžianti autorei įgyvendinti kitas estetiškes paskatas – žaidimą kalba, groteskiškų scenų vaizdavimą“²⁶. Rašytoja per žodžių žaisimą bei humoristinį pasakojimo stilių sugeba

skaitytojui suteikti tam tikrą malonumą, kuris iš dalies (arba visiškai) kompensuoja pasišlykštėjimą vaizduojamąja situacija (čia galima paminėti nuolat besikartojančius anekdotinio pobūdžio komentarus: „Daugelis vyrų savo automobilio biografiją žino geriau nei žmonos“²⁷ ir pan.). Deja, tenka pripažinti, jog Jelinek kūrinių recenzentai dažniausiai į jos kuriamus tekstus žiūri perdėtai rimtai, todėl netgi akivaizdi ironija dažnai tarsi praslysta pro jų akis²⁸.

Skaitant romaną *Geidulys*, tam tikrą estetinį malonumą gali suteikti ir autorės žaidimas literatūrinėmis aliuzijomis (kaip antai aliuzija į to paties pavadinimo Gabrielio d'Annunzio 1889 m. romaną arba į Friedricho Hölderlino eilėraščius)²⁹. Tačiau šias aliuzijas atpažinti gali tik gerai įgudęs skaitytojas, kuriam šiuo atveju tenka kone detektyvo vaidmuo. Jei skaitytojas sugeba įsitraukti į autorės siūlomą intelektualinę žaidimą, jis patiria savotišką (at)pažinimo džiaugsmą. Įdėmiai perskaitęs visą knygą, skaitytojas gali padaryti netikėtą išvadą, jog seksualinis diskursas tėra viena iš daugelio autorės kuriamo interdiskursyvaus pasakojimo dalių (greita triviųjų mitų, kapitalistinės ideologijos, gamtos niokojimo, bažnytinių dogmų ir kt.).

Jelinek į savo kūrinius nuolat įpina kasdieninio diskurso elementų, dažnai kalba masinės informacijos priemonėms būdinga kalba. Skaitytojas šiuo atveju paverčiamas pasyviu literatūros vartotoju – tokiu pačiu, koks jis yra vartodamas radijo, televizijos ir kitų žiniasklaidos priemonių informaciją. Remiantis Iserio teorijomis, toks teiginys paaiškina neigiamas kai kurių skai-

būti modifikuojami ar netgi visiškai nuviliami; Iseris pabrėžia, jog toks nusivylimas iš skaitytojų reikalauja papildomų pastangų atveriant naujus „prasmės horizontus“ (Wolfgang Iser, *Der Akt des Lesens*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1976, 181–182).

²⁴ Elfriede Jelinek, *Geidulys*, iš vokiečių k. vertė Jurgis Kunčinas, Vilnius: Tyto alba, 1998, 134.

²⁵ *Ten pat*, 118.

²⁶ Hannelore Schlaffer, „Ist alle Liebe nur Gewalt?“, *Deutsche Literatur 1989. Jahresüberblick*, hrsg. von F. J. Görtz, V. Hage u. U. Wittstock, Stuttgart: Reclam, 1990, 206.

²⁷ Jelinek, 1998, 70.

²⁸ Apie literatūros kritikų, ypač apie feministinės stovyklos atstovų, „rimtumą“ užsimena ir Thomas Anzas (Thomas Anz, „Über die Lust und Unlust am Text. Zu Elfriede Jelineks *Lust*“, *Methoden in der Diskussion. Freiburger literaturpsychologische Gespräch*, Bd. 15., hrsg. von J. Cremerius, Würzburg: Königshausen & Neumann, 1996, 208).

²⁹ Plačiau apie literatūrinės aliuzijas romane *Geidulys* žr. *ten pat*, 195–210.

tytojų nuotaikas: Iseris knygoje *Skaitymo aktas* teigia, jog teksto ir skaitytojo ryšys (*Interaktion von Leser und Text*) užsimezga tada, kai skaitytojas *aktyviai* dalyvauja teksto prasmės kūrime³⁰. Jelinek kuriama literatūra siekia užvaldyti skaitytoją, todėl aktyvūs bei produktyvūs mąstymo procesai greičiau blokuojami nei skatinami. Be to, jos romanų veikėjai taip pat nėra savarankiškos asmenybės, o tik tipai arba objektai, kuriuos galima bet kaip kaitalioti. „Personažai priešais objektyvą neturi jokio asmeninės tapatybės jausmo: recipientas nemato tekste ne tik įsivaizduojamo veidrodinio savo atspindžio, bet ir negali suvokti į jį iš anapus žvelgiančio *kito*, nes pastarojo žvilgsnis nukreiptas į tuštumą“, – taikliai pastebi vienas iš kritikų³¹. Kadangi visi Jelinek herojai vaizduojami negatyviai, peršasi prielaida, jog skaitytojai vargu ar gali su jais identifikuotis. Tad skaitytojams, kaip ir patiems herojams, dažniausiai tenka tik stebėtojų vaidmuo.

Nuo pat pirmųjų Jelinek kūrinių netyla ginčai tarp tų, kurie smerkia jos atvirai reiškiamas politines pažiūras, nešvankumą bei agresyvumą, ir tų, kurie liaupsina jos rašymo stilių. Pasirodžius naujam kūriniui, Jelinek nuolat sulaukia kritikos: „Jos žvilgsnio aštrumas retai kada atleidžiamas“³². Jelinek, be abejonės, yra labiausiai žiniasklaidos koneveikiama Austrijos rašytoja; jos šalinasi netgi kolegos. Ji laikoma radikalia feministe ir provokatore, „meno ir kultūros niekintoja“, „komunistuojančia pornografe“. Kaip teigia rašytoja Elfriede Gerstl, atvira bičiulystė su Jelinek kelia socialinį pavojų, kadangi dėl tokios bičiulystės bet kuris autorius ar autorė gali prarasti Austrijos skaitytojų simpa-

tijas³³. Tai kurgi slypi tokio pasipiktinimo priežastys? Ar šis pasipiktinimas tikrai adekvatus autorės reiškiamai kritikai, ar tai tik žiniasklaidos sukurtas įvaizdis?

Viena iš tokios kritikos priežasčių – Jelinek nenoras bendrauti su kolegomis ir žurnalistais. Ji linkusi užsisklęsti savo kūrybos pasaulyje, palikdama daug erdvės įvairioms spekuliacijoms. Pagrindinės jos santykio su viešuma priemonės yra knygos ir teatras, literatūriniai žurnalai bei kultūrai skirtos laikraščių skiltys, o pastaraisiais metais – dar ir internetas. Jei Jelinek pasirodo visuomenėje, ji visuomet išlaiko tam tikrą distanciją (netgi sužinojusi apie jai paskirtą Nobelio premiją, rašytoja iš karto pareiškė, kad ji nesugeba rodytis viešumoje, nes tarp žmonių jaučiasi nesaugiai).

Jelinek personažų agresyvumas ir psichiniai sutrikimai yra beatodairiškai tapatinami su pačios autorės išgyvenimais, ir tai tampa dar viena svarbia neigiamo požiūrio priežastimi. Nemažai kritikų, apžvelgdami Jelinek kūrybą, daugiau dėmesio skiria ne patiems tekstams, jų kalbai, struktūrai, motyvams, o autorės asmenybei, todėl nuolat ieško autobiografinių atitikmenų (taip atsitiko su romanu *Pianistė*). Su neva nestabilia kūrėjos asmenybe siejamas jos polinkis į kalbos eksperimentus, jos pastangos į kūrinius įterpti žargono elementų, perdėtas agresyvumas kitos lyties atžvilgiu. Laikraštinių recenzijų autoriai neretai kalba kaip patyrę psichoanalitikai ir nustato autorei tokius sutrikimus kaip „bjaurėjimasis savimi“, „savo lyties niekinimas“, „polinkis į destrukciją“, „subordinacijos stoka“ ir panašiai³⁴. Be abejo, Jelinek kūriniuose galima

³⁰ Plg. Iser, 1976, 22.

³¹ Cit. iš: Rosa Rigendinger, „Eigentor“, *Elfriede Jelinek. Text+Kritik*, Bd. 117, hrsg. von F. Meyer-Gosau, München: edition text+kritik, 1999, 64.

³² Anette Doll, *Mythos, Natur und Geschichte bei Elfriede Jelinek. Eine Untersuchung ihrer literarischen Intentionen*, Stuttgart: M und P Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1994, 9.

³³ Elfriede Gerstl, „Elfriede Jelinek: „Schrilleres weiß ich heute nicht anzubieten“. Die Frau als Wutableiter“, *Literaturlandschaft Österreich*; <http://polyglot.lss.wisc.edu/german/austria/jelinek.html> (žiūrėta 2005 01 20).

³⁴ Apie tai plačiau žr. Christel Dormagen, „Scheitern: sehr gut. Elfriede muß sich in Zukunft mehr zügen. Einige Bemerkungen zur Feuilletonkritik“, *Elfriede Jelinek. Text+Kritik*, 132.

rasti nemažai autobiografinių elementų, tačiau kai kurie literatūrologai nusižengia vienai pagrindinių teksto analizės taisyklių, teigiančiai, jog negalima naratoriaus ar kūrinio personažų beatodairiškai tapatinti su autoriumi. Pati Jelinek ne viename interviu pabrėžia, jog „to, ką aš rašau, nereikėtų painioti su manimi. Aš esu kažkur kitur, nes, kaip žinome, rašant reikia sukurti kitą aš, kuris galėtų kalbėti“³⁵; „Netgi tai, apie ką aš tarsi su malonumu kalbu savo knygoje, yra tik dirbtinis paviršius; tai, be abejo, yra susiję su manimi, bet tai nesu aš“³⁶; „Iš tiesų apie save aš dar nė karto nekalbėjau“³⁷. Tačiau kad ir kaip autorė stengtųsi perorientuoti suvokėją, t. y. nukreipti jo žvilgsnį nuo kūrinio kaip visumos, nuo autoriaus kaip asmenybės į specifines pasakojimo formas ar siužetus, skaitytojai dažnai yra linkę personažų psichinį nestabilumą siekti su pačios Jelinek išgyventomis krizėmis ir baimėmis, pavyzdžiui, sociofobija.

Dar viena kritikos priežastis susijusi su didžiuliais Jelinek knygų ir jų vertimų tiražais (jos kūriniai išversti į daugiau nei dvidešimt kalbų), padariusiais ją Austrijos reprezentante užsienyje, nors tikrai ne visi austrai pritaria tokiam savo šalies pristatymui. Apžvelgus daugybę jos kūrinių recenzijų ir kitokių atsiliepimų, galima įsitikinti, jog Jelinek labiausiai smerkiama ne dėl dažnų prievartos ir sekso scenų, o dėl neigiamo Austrijos, austrų mentaliteto vaizdavimo. Kaip pavyzdį galima paminėti pjesę *Totenauberg* (1991), kur susipina to-

³⁵ Ralph Hamerthaler, „Ich gebe mein Äußerstes, doch das bin nicht ich. Die österreichische Schriftstellerin Elfriede Jelinek über Anfeidungen, resignierten Feminismus und Vampirsfrauen“, *Süddeutsche Zeitung*, 1998 03 10.

³⁶ Elfriede Jelinek: „Nichts ist verwirklicht. Alles muß jetzt neu definiert werden. Ein Gespräch mit Rudolf Maresch“, *Zukunft oder Ende. Standpunkte-Analysen-Entwürfe*, hrsg. von R. Maresch, München: Boer, 1993, 126.

³⁷ Elfriede Jelinek; Jutta Heinrich; Adolf-Ernst Meyer, *Sturm und Zwang. Schreiben als Geschlechterkampf*, Hamburg: Klein, 1995, 36.

kios temos kaip tėvynės samprata, austrų tautos tapatybės problema, istorinė tiesa, gamta, vartotojiška visuomenė bei moderniosios technologijos. Istorijos klausimas paliečiamas ir viename iš vėlesniųjų jos kūrinių, ypač didelės apimties romane *Mirusiųjų vaikai* (*Die Kinder der Toten*, 1995). Pati autorė šią knygą vadina „vaiduokliška istorija apie austrišką identitetą“³⁸. Čia vėlgi randame visus Jelinek prozai būdingus turinio ir stiliaus bruožus: pornografiją ir prievartą, pasipiktinimą Austrija ir Bažnyčia, visuomenės bei šių dienų kasdieninės kultūros, visų pirma televizijos industrijos, kritiką. Romano fabula beveik nesirutulioja, tačiau Jelinek paskatos aiškios: ji siekia parodyti, jog austrai per greitai susitaikė su savo istorija, todėl jų nubausti sugrįžta nacių aukos.

Netgi Austrijos kraštovaizdis, ypač provincijos miesteliai, net ir tie, kurie įsikūrę aukštai kalnuose, Jelinek kūriniuose vaizduojami kaip niūrios vietovės, purvini urvai, kalnų ir krioklių apsupti tamsūs kalėjimai. Jos kūriniai – tai „juodoji“ kraštotyra, šaltų ir klaustrofobiją keliančių vietovių aprašai. Jelinek tekstuose nerasime idiliškų didingos Austrijos gamtos aprašymų; turistų pamėgtos vietovės vaizduojamos kaip nuniokotos dykvietės, kur kertasi magistralės, o automobilių stovėjimo aikštelės pasiglemžia paskutinius žalius plotus (sakykim, Mürzzuschlag vietovė romane *Geidulys*; viena iš Jelinek pjesių vadinasi *Poilsio aikštelė; Raststätte*, 1997). Rašytoja turi talentą sugriauti idilę, nuo romantiškų įvaizdžių nutraukti bet kokią paslaptį skraistę. Gavusi Nobelio premiją Jelinek prisipažino, kad nenori būti laikoma Austrijos kultūros reprezentuotoja. Paklausta, ką šita premija reiškia jos šaliai, Jelinek atsakė: „Aš nenoriu, kad ši premija turėtų kokios nors reikšmės visai šaliai. Vyriausybei aš jaučiu priešiškuumą. Ir dar: aš nesu visiškai tikra, kad tie, kurie

³⁸ Cit. iš: Jürgen Busche, „Im Profil“, *Süddeutsche Zeitung*, 1995 10 30.

esą džiaugiasi su manimi, džiaugiasi iš tikrųjų³⁹.

Svarbu ir tai, jog Jelinek, kitaip nei didžioji dalis jos kolegijų, kritikuojančių patriarchalinę visuomenę (Ingeborga Bachmann, Brigitte Schweiger, Friederike Mayröcker), nesulaukė feministiškai orientuotų literatūros kritikų ar literatūrologių palaikymo. Kaip jau buvo minėta, jos kūriniai smerkia ne tik tradiciškai mąstantys skaitytojai, bet ir už moterų emancipaciją kovojančios feministės. Dažniausiai vokiečių feministinėje literatūroje (Verenos Stefan, Christos Reinig kūrinuose) moterys tik iš pradžių vaizduojamos kaip patriarchalinės visuomenės aukos, vėliau jos sugeba nusikratyti joms primesto tradicinio vaidmens. O Jelinek kūrinuose nematyti jokių moters emancipacijos užuomazgų. Nors jos kūrinuose gausu feministinei literatūrai būdingų temų (motinos ir dukters santykiai, moteriškojo identiteto paieškos, neigiami vyrų paveikslai), tačiau moterys kritikuojamos ne mažiau nei vyrai. Jos bevalės, silpnos, nesugebančios pasipriešinti ar bent jau pareikšti savo nuomonę. Jelinek kūryba įdomi pirmiausiai todėl, kad ji griaua visus mitus: patriarchalinius ir emancipacinius. Toks nevienareikšmis Jelinek santykis su praktinėmis feminizmo nuostatomis bei teorijomis leidžia ją laikyti greičiau sąmoninga antifeministe nei feministinės programos šalininke. Be to, kaip jau sakėme, pagrindinis dėmesys jos kūrinuose skiriamas ne specifinėms moterų problemoms, o bendrai visuomenės kritikai, t. y. „kasdieniniam siaubui ir siaubingai kasdienybei“⁴⁰. Galima teigti, jog rašytoja atstovauja ne radikalioms feministinės literatūros nuostatomis, o tęsia Austrijos litera-

tūrai (Karlo Krauso, Ödono von Horvatho, Thomo Bernhardo kūriniais) būdingas visuomenės kritikos tradicijas, kai pagalbon pasitelkiama kandi ironija, satyra, nihilizmas.

Daugybę metų didžioji Jelinek kūrybos tyrinėjimų dalis buvo eseistinio ir žurnalistinio pobūdžio, į jos kūrinius buvo žvelgiama gana paviršutiniškai. Tačiau per pastaruosius penkiolika metų pasirodė ne viena mokslinė monografija ar straipsnių rinkinys, skirtas Elfriede'os Jelinek kūrybos analizei (iki šiol straipsnio autorė yra susidūrusi su 26 knygomis)⁴¹. Literatūrologų darbuose, kitaip nei apžvalginio pobūdžio laikraštines recenzijose, galima rasti gilesnių įžvalgų apie Jelinek tekstų interdiskursyvumą, literatūrinės aliuzijas, mitų dekonstrukciją, stiliaus ypatybes ir panašiai⁴². Vis dėlto tenka pripažinti, jog netgi mokslinio pobūdžio studijose pasitaiko stereotipinių vertinimų, neretai pabrė-

³⁹ Didelė dalis šių studijų buvo išleistos ne autorės tėvynėje, o kitose šalyse, pvz., Vokietijoje. Iš jų būtina paminėti *Text und Kritik* serijai priklausančią Franke Mayer-Gosau išleistą studiją *Elfriede Jelinek* (1993, 1999, t. 117). Keletas monografių pasirodė JAV, pvz., išsami Jorun B. Johns studija *Elfriede Jelinek: framed by language*, 1994. Anglijoje 1994 m. buvo išleista Allyson Fiddler įvadinio pobūdžio knyga *Rewriting reality. An introduction to Elfriede Jelinek*, o 2000 m. – Beatrice Hanssen monografija *Critique of violence: between poststructuralism and critical theory*. Išsamią naujausią bibliografiją žr. Pia Janke, *Werkverzeichnis Elfriede Jelinek*, unter Mitarbeit von P. Clar, H. Farokhnia, U. Huber u. a., Wien: Edition Praesens, 2004.

⁴⁰ Reikėtų paminėti šias studijas: Annette Doll: *Mythos, Natur und Geschichte bei Elfriede Jelinek. Eine Untersuchung ihrer literarischen Intentionen*, Stuttgart: M&P Verlag für Wissenschaft und Forschung, 1994; Maria E. Brunner, *Die Mythenzertrümmerung der Elfriede Jelinek*, Neuried: ars una, 1997; Heike Fischer, *Materialistische Theoreme in ausgewählten Werken Elfriede Jelineks*, Aachen: Shaker, 1997; Monika Szczepaniak, *Dekonstruktion des Mythos in ausgewählten Prosaerwerken von Elfriede Jelinek*, Bern: Lang, 1998; Yasmin Hoffmann, *Elfriede Jelinek. Sprach- und Kulturkritik im Erzählwerk*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1999; Eva M. F. Glenk, *Die Funktion der Sprichwörter im Text. Eine linguistische Untersuchung anhand von Texten aus Elfriede Jelineks Werken*, Wien: Edition Praesens, 2000.

³⁹ Peter V. Brinkemper, „Die literarische Nobelpreis-Überraschung“, <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/18/18515/1.html> (žiūrėta 2005 01 20).

⁴⁰ Rita Morrien, „Böse Blicke“ (Der Gesellschaftsroman von Frauen nach 1945), *Frauen-Literatur-Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, 501.

žiami tie patys teminiai ir formalieji tekstų elementai (pavyzdžiui, nors ir skirtingais požiūriais, tiek Veronikos Vis monografijoje *Moteriškumo vaizdavimas ir manifestacija Elfriede'os Jelinek prozoje; Darstellung und Manifestation von Weiblichkeit in der Prosa Elfriede Jelineks*, 1998, tiek Alexandros Heberger monografijoje *Vyro mitas rinktinėje Elfriede'os Jelinek prozoje; Der Mythos Mann in ausgewählten Prosawerken von Elfriede Jelinek*, 2002, analizuojama laikraštiniuose recenzijose itin populiarai patriarchalinės visuomenės kritika). Negalima pamiršti ir to, kad moksliniai tyrimai yra skirti gana siauram skaitytojų ratui, o Vokietijoje ir Austrijoje skaitytojų nuomonę dažniausiai formuoja laikraščiuose spausdinamos recenzijos. Kita vertus, anksčiau aptarta skaitytojų reakcija (pasišlykštėjimas, pasipiktinimas ar nuostaba) kurį laiką stabdė, o vėliau netgi aiškiai veikė literatūrologų tyrimėjimus (Marliesa Janz, išleidusi pirmąją Jelinek kūrybai skirtą monografiją, 1994 m. rašė: „Apie mokslinio pobūdžio Jelinek kūrybos recepciją dar negali būti jokios kalbos“⁴³).

Pagrindinė plačiajam skaitytojų ratui skirtų recenzijų užduotis – ne kūrinių analizė, o vertinimas, todėl daugumą Jelinek kūrinių recenzijų būtų galima skirstyti į dvi grupes: giriančios („puiku“, „didinga“) ir peikiančios („katastrofiška“, „agresyvu“, „pigū“). Kaip taikliai pastebi Christel Dormagen, Jelinek tekstus pristatančias laikraščių recenzijas skirstanti į „nykštys aukštyn“ ir „nykštys žemyn“, abiem atvejais galime rasti identišką formulę: recenzijos prasideda pavienėmis metaforomis ir baigiasi pastabomis apie autorės ketinimus ir jos psichinę būklę⁴⁴. Vieni recenzentai giria Jelinek kalbos „nuodingumą“, o kiti jos kalbėjimo maniera apibūdina kaip „perdėm piktą“; vieni nuopelnu lai-

ko tai, jog Jelinek vaizduojami personažai yra tik dirbtiniai prototipai, o ne realistiškos figūros, kiti autorę bara kaip tik už tai, kad jos figūros negyvos, „tuščios raidės“; vieni kaltina autorę, kad ji pasaulį stebi tarsi iš šalies, kiti, kalbėdami apie tą pačią knygą – kad su savo komentarais ir pastabomis ji per daug kišasi į personažų gyvenimą. Jelinek rašymo stilius apibūdinamas kaip „meniškas, bet ne dirbtinis“, arba atvirkščiai – „dirbtinis“, „tarsi iš kalbos laboratorijos“. Dormagen dar pamini ir tas recenzijas, kurios remiasi „nors..., tačiau...“ principu: prie tokių būtų galima priskirti apžvalgas, teigiančias, kad tam tikros Jelinek tekstų vietos yra per daug „tirštos“, „perversiškos“, tačiau (!) bendra visuma yra „vertinga“, „svarbi“, „jauinama“⁴⁵. Prie pastarųjų priklausytų ir tos, kurios tarsi svyruoja tarp priekaištų ir pagyrų: „Jelinek dažnai balansuoja ant pornografijos ir bjaurumo ribos“, tačiau (!) netgi bjaurumas pasiteisina, jei padeda diagnozuoti visuomenės „ydą“. Reikėtų paminėti ir „per daug“ principu besivadovaujančius recenzentus, tuos, kurie Jelinek tekstus apibūdina kaip „per daug atstumiančius“, „per daug atvirus“, „per daug kritiškus“, „per daug skandalingus“, „per daug manieringus“⁴⁶.

Nepaisant visų kontroversiškų nuomonių, Jelinek yra gavusi pačius svarbiausius Austrijos ir Vokietijos literatūros apdovanojimus, tarp jų ypač garbingas Georgo Büchnerio (1998), Lessingo (2004) premijas ir keletą kitų. Kai jai buvo teikiama Büchnerio literatūrinė premija, vienas iš kalbėtojų pavadino autorę „stulbinamo rafinuotumo“ rašytoja; jos kūryba esanti „negailingai realistiška, beveik nepakeliama“, „bet didi ir reikalinga“⁴⁷.

⁴⁵ *Ten pat*, 131.

⁴⁶ *Ten pat*, 133.

⁴⁷ Ivan Nagel, „Laudatio zur Verleihung des Georg-Büchner-Preises an Elfriede Jelinek 1998“, *Jahrbuch 1998*, hrsg. von der deutschen Akademie für Sprache und Dichtung zu Darmstadt, Göttingen: Wallstein Verlag, 1999, 14.

⁴³ Janz, 1994, VII.

⁴⁴ Christel Dormagen, „Scheitern: sehr gut. Elfriede muß sich in Zukunft mehr zügen. Einige Bemerkungen zur Feuilletonkritik“, *Elfriede Jelinek. Text+Kritik*, 130.

Paskelbus Jelinek 2004-ųjų Nobelio premijos laureate, daug kas negalėjo nuslėpti nuostabos⁴⁸. Kaip teigiama komisijos pranešime, premija Elfriede'ei Jelinek buvo suteikta „už muzikalų balsų ir kontrabalsų srautą jos romanuose ir pjesėse, kur su nepaprasta kalbos aistra atskleidžiamas visuomenės stereotipų absurdiškumas ir jų pavergiamą galią“⁴⁹. Stokholmo akademiją įtikino rašytojos sugebėjimas visą susikaupusį pyktį visuomenei, vyrams ir kitiems dalykams išreikšti „skambia muzikine kalba“. Komisijos atstovas Peras Wästbergas Jelinek apibūdino kaip autorę, kuri „kritikuoja vartotojišką Austrijos visuomenę“ bei „su didžiuliu pykčiu ir aistra išjudina skaitytojus“⁵⁰. Taigi svarbiausi kriterijai skiriant apdovanojimą buvo Jelinek kalbos muzikalumas ir jos kūrinuose nuolat girdimas visuomeninis protestas.

Nuostaba, pagyrimai ir sudėtingas rašytojos santykis su Austrija – tokie pagrindiniai spaudoje pasirodžiusių atsiliepimų apie Jelinek suteiktą Nobelio premiją aspektai. Reikia pabrėžti ir tai, kad netgi Austrijos spaudoje pasirodę straipsniai šikart buvo gana teigiami (pavyzdžiui, pranešimai laikraščiuose *Der Standard*, *Wiener Zeitung*). „Netikėtumas iš giedro dangaus“ (*Frankfurter Rundschau*), „sensacija“ (*Tagespiegel*), „fantastiška“ (*FAZ*), – rašė pagrindiniai Vokietijos dienraščiai⁵¹. „Ši autorė – tai ne nutylanti kairioji Austrijos sąžinė“, – teigė Paulas Jandlis Šveicarijos laikraštyje *Neue Zürcher*

*Zeitung*⁵². Gavus apdovanojimą, daugelyje šalių Jelinek knygos buvo kaipmat išpirktos.

Remiantis naujausiomis recenzijomis ir vertinimais, galima teigti, kad po Nobelio premijos į Elfriede Jelinek jos tėvynėje imta žiūrėti kiek palankiau, tačiau ji vis dar išlieka viena prieštaringsiausiai vertinamų vokiškai rašančių autorių. Daugybę metų (ir netgi šiandien) jos tekstai buvo nepriimtini konservatyviems kultūrinių tradicijų puoselėtojams, Austrijos patriotams ir netgi už moterų emancipaciją kovojančioms feministėms, todėl daugelyje recenzijų autorė sulaukė ypač griežtų vertinimų. Austrijos kultūros institucijų atstovai smerkė Jelinek už jokių tabu nepaisymą, o eiliniai skaitytojai jos kūrinuose išvelgė liguistos psichikos apraiškas, jautėsi šokiruoti ir nuvilti pesimistinių nuotaiķų. Literatūros kritikai nuo pat pirmųjų kūrinų gvildeno tuos pačius Jelinek kūrybos bruožus (atviro sekso scenos, Austrijos visuomenės kritika, literatūrinių tradicijų nepaisymas, polinkis į trivialumą), todėl galima teigti, jog jos kūrybos recepcijoje vyrauja dvi pagrindinės tendencijos: viena vertus, autorė kritikuojama dėl itin aktyvios įvairiausių mitų destrukcijos, kita vertus – giriama dėl sugebėjimo žaisti kalba bei kultūrinėmis aliuzijomis. Išsami Jelinek kūrinų, visų pirma romanų *Mylimosios*, *Pianistė* ir *Geidulys*, recepcijos analizė rodo, jog toks gana ribotas požiūris į šios rašytojos kūrybą skaitytojams dažnai kliūdo atskleisti tikrąsias autorės paskatas ir įvertinti jos kritiką (pavyzdžiui, politines aliuzijas). Apibendrinant galima pasakyti, kad Jelinek kūrinuose besikartojantys brutalių jėgos žaidimų žmonių santykiuose aprašymai, nuolatinis tradicijų ir mitų griovimas, skaudžios praeities iškėlimas papiktino daugelį skaitytojų, tačiau kartu ji pelnė pagarbą kaip rašytoja, kuri drąsiai naudojasi kalbos galimybėmis.

⁵² Paul Jandl, „Die Kraftkammer des Abscheus. Zur Verleihung des Literaturnobelpreises an Elfriede Jelinek“, *Neue Zürcher Zeitung*, 2004 10 08.

⁴⁸ Nobelio premijas skirstanti akademija šiemet buvo itin kritikuojama dėl literatūros premijos laureatės pasirinkimo. Pavyzdžiui, Vatikanio laikraštis *L'Osservatore romano* kaltino Stokholmo akademiją dėl „degeneratyvių procesų skatinimo“, o Elfriede'os Jelinek kūrybą pavadino „absoliučiai nihilistiška“ (cit. iš: „Vatikanische Zeitung kritisiert Jelinek-Nobelpreis“, *Der Standard*, 2004 10 17).

⁴⁹ <http://nobelprize.org/literature/laureates/2004/press.html> (žiūrėta 2004 11 19).

⁵⁰ dpa, „Nobelpreis für Elfriede Jelinek“, *Süddeutsche Zeitung*, 2004 10 07.

⁵¹ Cit. iš: *Der Standard*, 2004 10 08; <http://derstandard.at/?url=/?id=1818604> (žiūrėta 2004 11 19).

ZUR REZEPTION DES WERKES VON ELFRIEDE JELINEK

Rūta Eidukevičienė

Zusammenfassung

In dem Beitrag wird das literarische Werk der österreichischen Autorin und Nobelpreisträgerin Elfriede Jelinek, als dessen zentrale Motive die Ausbeutung der Frau, Sexualität und Gewalt in der Konsumgesellschaft gelten, sowie seine Rezeption präsentiert. Die Texte Jelineks, so z.B. ihre Romane *Die Liebhaberinnen*, *Die Klavierspielerin* oder *Lust*, haben kontroverse und polemische Diskussionen unter Lesern, Literaturkritikern und –wissenschaftlern ausgelöst. Hoch umstritten ist die Autorin vor allem deswegen, weil sie in ihren Texten immer neu Gesellschaft und Mentalität Österreichs kritisch befragt. Seit den siebziger

Jahren wird Elfriede Jelinek in Österreich als „Nestbeschmutzerin“ diffamiert, als „Kommunistin“ geschmäht, als „Pornographin“ denunziert. Politische und mediale Hetze, Skandalisierung und Personalisierung, an der sich auch das breite Lesepublikum lustvoll beteiligt, bestimmen den Umgang mit der Autorin. Ratlosigkeit, Ignoranz bis hin zu Abscheu prägen deutschsprachige Feuilletonkritik. In den wissenschaftlichen Auseinandersetzungen mit ihrem Werk wird auch auf solche wichtige Aspekte ihres Werkes wie Mythendestruktion, politisches Engagement oder Virtuosität der Sprache hingewiesen.

Gauta 2005 03 20
Priimta publikuoti 2005 05 02

Autorės adresas:
Vokiečių ir prancūzų filologijos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
Donelaičio g. 52
LT-44248 Kaunas
El. paštas: r.eidukeviciene@hmf.vdu.lt